

Podivínský génius Franz Nopcsa

Šlechtic, úspěšný vědec – paleontolog, největší znalec Albánie své doby a kandidát na albánský trůn, důstojník rakousko-uherské armády, špion, dobrodruh a gay, tím vším byl Franz Nopcsa von Felső-Szilvás, šlechtic, který vedl zvláštní život se zvláštním koncem

Úspěšného a geniálního vědce si obvykle představujeme jako prosedivělého, nepřiliš fyzicky zdatného pána, prohlížejícího střídavě bublající obsah zkumavek a jakési běžným smrtelníkům nesrozumitelné tabulky s tajemnými výpočty. Máme zkrátka před očima nudného člověka, takřka neschopného běžné komunikace se svým okolím, jehož životopis by každého „normálního“ čtenáře rychle přiměl k zívání. Zdaleka ne všichni vědci však takové představě odpovídají, což ostatně ukázaly i samotné dějiny vědy. V historii totiž nacházíme velké množství neobvyklých osobností, jejichž životní osudy byly více než zajímavé. Jednou z nich byl také excentrický šlechtic a vědec maďarského původu, baron Franz Nopcsa (čti nopča).

Dinosauři na pozemku

Budoucí veličan vědy se narodil roku 1877 na rodinném sídle Szacsal nedaleko města

Nopcsovo rodinné sídlo v transylvánském Szacsalu

Baron Franz Nopcsa v albánském kostýmu kolem roku 1916

Haťeg v Transylvánii, dnes území Rumunska. V té době však Transylvánie patřila ještě k Rakousko-Uhersku a s touto monarchií byl Nopcsa spjat po většinu svého života. Jeho rodiče byli původem maďarští aristokraté a představovali zámožnou rodinu s citem pro tradici a důrazem na vzdělání svých potomků. Všestranně vnímavý chlapec projevoval nadání pro učení i výzkum přírody již ve velmi útlém věku. Zlomový okamžik jeho života nastal v roce 1895, když jeho mladší sestra Ilona objevila na domácím pozemku první dinosauří zkameněliny. Mladý Franz vzápětí zahořel pro ztracený svět dávných tvorů a rozhodl se studovat paleontologii. Jeho budoucí kariéra tak byla z velké části předurčena jediným náhodným objevem.

Nopcsa se stal brzy pravým kosmopolitou a naučil se plynule hovořit i psát v několika jazycích. Několika jazyky psal i své vědecké studie, což dokázalo jen velmi málo učenců nejen tehdy, ale i dnes. Nejdříve studoval na vídeňské akademii Maria-Theresianum a později na univerzitě hlavního města rakouské monarchie. Potřebné znalosti si osvojoval velmi rychle a již ve věku 22 let poprvé sám

přednášel na akademické půdě. Zanedlouho získal doktorát a v následujících letech se pustil do zkoumání takzvaných trpasličích dinosaurů z období svrchní křídy ve své rodné domovině (jeho význam na tomto poli byl plně doceněn až o celé století později). Během několika let se stal tak úspěšným vědcem, že dnes bývá považován za zakladatele paleobiologie (vědního oboru o životních projevech dávno vyhynulých tvorů). Jako jeden z prvních například vyslovil odvážné domněnky, že někteří dinosauři se starali o svá mláďata nebo že vykazovali složité vzorce společenského chování. Daleko předběhl svou dobu také správným tvrzením, že ptáci vznikli z malých, po zemi běžajících dinosaurů. Jeho cit pro detail a brilantní mysl zde našla dokonale uplatnění.

Albánie, velká láska

Kromě výzkumu pravěkých plazů se Nopcsa zabýval také etnologií balkánských obyvatel a geologickou stavbou západoalbánských

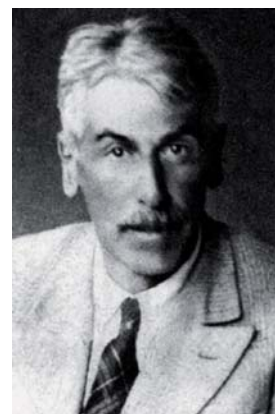
pohoří. Jeho největší a zároveň celoživotní láskou se však stala Albánie. Počátkem minulého století představovala tato země skutečné okno do minulosti: drsná, hornatá krajina s vesměs neporušenou přírodou, ve které se život za celá dlouhá staletí nijak neměnil. Nopcsa se stal jedním z prvních cizinců, kterým bylo umožněno procestovat a prostudovat tuto zemi, a to včetně jejich izolovaných hornatých oblastí na severu. Postupně se etabloval jako nejuznávanější albanolog své doby a o tomto jeho zájmu svědčí i fakt, že celých 46 z celkového počtu 86 vědeckých prací, které publikoval v letech 1907–1932, se týkají právě Albánie. Najdeme mezi nimi studie o lingvistice, dějinách, folklóru, etnologii nebo zvykovém právu této země. Během života napsal Nopcsa tisíce

Zajímavý byl také jeho plán na získání finančních prostředků po své potenciální korunovaci. Jak vyplývá z Nopcsovy korespondence, jeho záměrem bylo oženit se co nejdříve s bohatou americkou vdovou nebo dcerou milionáře. Kalkuloval přitom s myšlenkou, že málokterá bohatá panička odolá možnosti proměnit se ve skutečnou královnu, byť by to bylo pouze na oko a v chudé zemi. Příliv amerických financí pak měl jednak pojistit jeho místo na trůnu a také zlepšit tíživé životní podmínky místních obyvatel. Baronovy přesné záměry lze však i dnes obtížně interpretovat. Historikové se proto stále nemožou plně shodnout v mínění, zda by v případě Nopcsova zvolení čekal zemi výrazný obrat k lepšímu. Je to snad i možné, i když některé jeho tehdejší

holý život. Nominální vládu si však podržel až do 31. ledna 1925, kdy byla Albánie oficiálně vyhlášena republikou.

Důstojník a špion

Baron Franz Nopcsa von Felső-Szilvás žil v době velkých změn a těmto změnám se dokázal aktivně přizpůsobovat. Není pochyb o tom, že mezi reálnými postavami vědců-dobrodruhů, kteří mohli posloužit jako model pro filmového Indianu Jonese, by právě maďarský baron zaujímal čestné místo. Přestože bývá považován spíše za „kabinetního“ vědce, s puškou prý uměl zacházet stejně dobře jako s odborným textem nebo zkameněnými kostmi. První světovou válku prožil jako důstojník v rakousko-uherské armádě a zároveň špion na balkánských hranicích.

Originální vědec Franz Nopcsa

Peníze pro Albánii chtěl Nopcsa získat sňatkem s americkou vdovou nebo dcerou milionáře

stran rukopisů, z nichž všechny nebyly vydány a později se staly základem albanologické sbírky Albánské národní knihovny. Neomezil se však jen na teoretický výzkum země a v příhodnou chvíli mířil ještě mnohem výš. Ambice tohoto muže totiž nebyly omezeny ani geograficky, ani politicky.

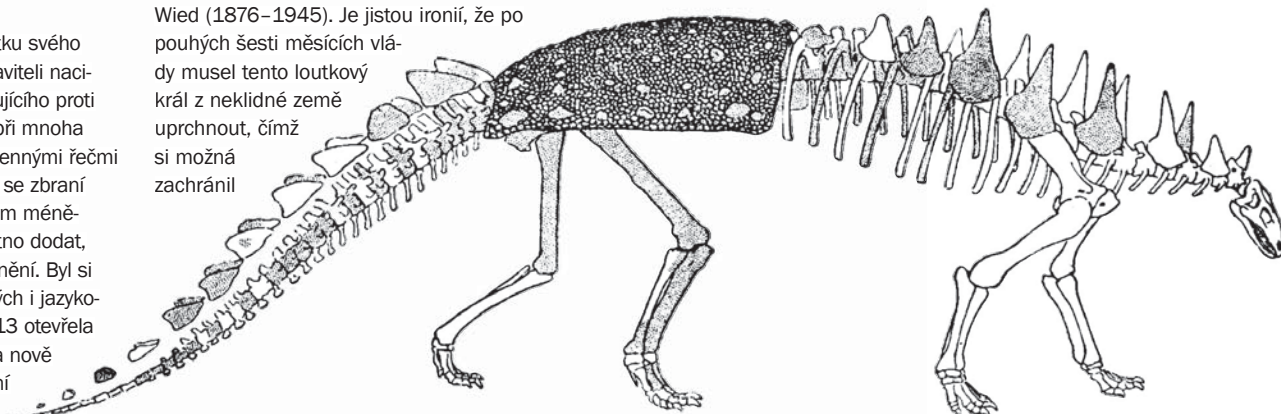
Baron Nopcsa se již od počátku svého pobytu v Albánii stýkal s představiteli nacionalistického hnutí odporu, bojujícího proti tehdejší turecké okupaci. Sám při mnoha příležitostech vystupoval s plamennými řečmi a nabádal k odporu proti útlaku se zbraní v ruce. Rozhodně netrpěl pocitem méněcennosti, neboť měl o sobě (nutno dodat, že právem) poměrně vysoké mínění. Byl si dobře vědom svých akademických i jazykových kvalit, a když se v roce 1913 otevřela otázka, kdo by měl usednout na nově uprázdněný trůn plně autonomní Albánie, rozhodl se jednat.

Před rakouskými úřady se sice zpočátku přetvařoval, brzy se ale jako dobře informovaný pozorovatel odhodlal navrhnout svého vlastního kandidáta na titul krále. Nebyl jím přitom nikdo jiný než on sám. Na mezinárodní konferenci v Terstu, která měla vyjasnit postavení autonomní Albánie, se tak skutečně začal rýsovat jako jeden z hlavních uchazečů. Jako důvod vyjmenoval Nopcsa všechny své přednosti a kvalifikace pro tuto čestnou funkci: výbornou znalost všech místních dialektů a politického vývoje, styky s významnými osobnostmi, obdivuhodnou sečtělou v oblasti albánské literatury a mnoho dalších. Jak vyplývá z Nopcsovy korespondence, baron se při sledování svého cíle neštítal ani neopodstatněných pomluv a diskreditací svých možných konkurentů, jakým byl třeba národní hrdina a budoucí představitel státu Ismajl Kemal Bej Vlora (1844–1919). Pro většinu svých oponentů měl baron dokonce v zásobě hanlivé výrazy jako „retardovaný“, „naivní“ nebo „zcela neschopný“.

dopisy nasvědčují faktu, že zcela reálný odhad politické situace neměl. Jisté však je, že se jeho velký sen nesplnil. Nejvyšší rakouské velení, které bylo pověřeno v dané věci rozhodnout, upřednostnilo na albánský trůn prince Wilhelma Fridricha Heinricha zu Wied (1876–1945). Je jistou ironií, že po pouhých šesti měsících vlády musel tento loutkový král z neklidné země uprchnout, čímž si možná zachránil

Měl k tomu předpoklady, neboť plynule hovořil několika jazyky a toto prostředí znal dokonale. Je jisté, že šlo o velmi nebezpečnou činnost, která mohla dopadnout špatně. Při mnoha příležitostech měl skutečně namále a zachraňoval se jen rychlým útekem, nikdy ale

Kostra dinosaura *Polacantha foxii*, jak ji zakreslil Franz Nopcsa

Transylvánie

Transylvánie nebo také Sedmihradsko je název historické země, rozkládající se na území dnešního Rumunska. Ve starověku obývali tuto oblast Dákové. Kolem roku 100 n. l. byl dácký král Decebalus poražen římským císařem Trajánem a následovala částečná romanizace země. V té době zde byly vybudovány silnice, doly i významná sídliště. Koncem 3. století n. l. obsadili oblast Vizigóti, později Hunové a následně Avari. Probíhala zde také migrace slovanských kmenů. Na přelomu 10. a 11. století toto území dobyli Maďaři, až do roku 1526 pak bylo Sedmihradsko autonomním knížectvím v rámci Uherského království. Po bitvě u Moháče v roce 1526 se stalo samostatným knížectvím, které bylo ve vazalském poměru k Osmanské říši. Země se stala na téměř dvě století faktickým nárazníkovým pásmem mezi Habsburky na západě a Osmany na východě. V roce 1699 získala Sedmihradsko silnici habsburská monarchie, v jejímž rámci tvořilo až do roku 1848

autonomní korunní zemi. Po rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867 byla země začleněna do Zalitavska a v jeho rámci do Uherska. Koncem 19. století zde uherské úřady zahájily vlnu maďarizace. Na základě Trianonské mírové smlouvy z roku 1920 připadlo Sedmihradsko spolu s polovinou Banátu a některých dalších území Rumunska.

Okolí transylvánského zámku Bran bylo údajně oblíbeným loveckým rajonem Vlada Tepese zvaného Drakula

Ismail Kemal Bej Vlora (1844–1919) – hrdivý Albánec a uznávaný vůdce národního hnutí za samostatnost státu. Stal se prvním představitelem vlády (premiérem) v zemi po vyhlášení její autonomie v letech 1912–1914. První světovou válkou prožil z větší části ve francouzském exilu, kde stále psal a udržoval četné kontakty. Zemřel 24. ledna roku 1919 na infarkt v Itálii, kde přebýval jako nedobrovolný host, neboť mu bylo italskou vládou zamezeno opustit zemi.

Wilhelm zu Wied (1876–1945) – původem německý šlechtic, v době od 7. března do 3. září 1914 oficiálně Albánský kníže. K této počtě mu dopomohl fakt, že jeho matkou byla nizozemská princezna a vzdáleným příbuzným sám císař Vilém II. Důležité bylo také jeho protestantské vyznání, díky kterému byl přijatelný pro všechny rozhodující mocnosti. V samotném úřadu si však dobře nevedl, po odchodu pořádkových jednotek ze země vyčerpal dostupné finance a kvůli nestabilní politické situaci zemi raději opustil. Svoji vládu už pak nikdy fakticky neobnovil. Zemřel krátce před koncem druhé světové války v rumunském Predealu.

Dobrodruh Nopcsa. Tady se s nafouknutým kozím měchýřem vydal přeplavat řeku Drinu

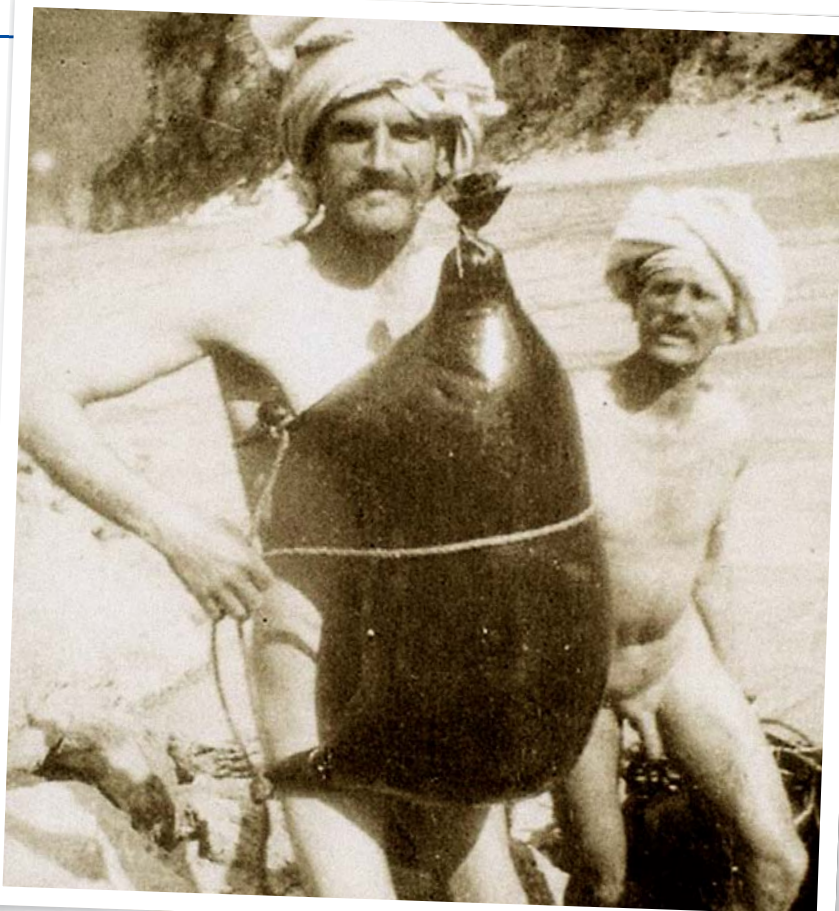
nebyl dopaden. Velel také skupině albánských válečných dobrovolníků. Je neuvěřitelné, že i v nervozitě mezi jednotlivými bojovými akcemi dokázal psát hodnotné vědecké práce o dinosaurech i jiných pravěkých tvorech.

Válka pro Nopcsu přesto nedopadla dobře – v rámci poválečného uspořádání přišel o značnou část majetku na území své rodné Transylvánie. Ta nově spadala pod svrchovanost Rumunska a Nopcsovy statky byly bez náhrady konfiskovány. Jistého zadostiučinění se mu dostalo, když byl v roce 1925 zvolen do čela Maďarské geologické společnosti. Bylo to zasloužené ocenění nové maďarské vlády, která si jeho předchozího vědeckého přínosu vážila. Zchudlý baron, který naléhavě potřeboval zlepšit svoji finanční situaci, proto nabízenou funkci s vděkem přijal. Zanedlouho se ale ukázalo, že kreativní povaha jeho slibné budoucnosti příliš nepřeje. Nopcsa totiž nedokázal umírnit svoji horlivost a prosazoval příliš rozsáhlé reformy, kterými se nemohl zavděčit prakticky nikomu. Brzy se ocitl v situaci, kdy se znelíbil jak svým podřízeným, tak i nadřízeným. Když pochopil, že jeho popularita už je příliš nízká, s jistou dávkou znechucení a snad i pod nátlakem funkce v roce 1929 sám složil. Jak bylo pro něho typické, energicky se pak upnul ke zcela jinému způsobu trávení času.

Nešťastný závěr

Spolu se svým důvěrným albánským přítelem a sekretářem Bajezidem Elmasem Dodou se Nopcsa vydal na dobrodružnou poznávací cestu po Itálii. Jako dopravní prostředek zvolil tehdy ještě nepříliš rozšířené

Jeden z mnoha Nopcsových vlastních snímků z Albánie, které se dochovaly v jeho pozůstatosti

silniční vozidlo – motocykl. Nopcsa pak se svým druhem brázdil Apeninský poloostrov až do chvíle, než jim jednoduše došly peníze na benzín.

I v této době a později se ale maďarský šlechtic nadále věnoval výzkumu dinosaurů. Vytvářel novátorské hypotézy o jejich životě, které byly na svou dobu velmi moderní a netradiční, i když ne všechny zcela správné. Nopcsa byl jako vědec velmi produktivní a neustále potřeboval zaměstnávat mozek novými myšlenkami a nápady. Nesnáze v soukromém i veřejném životě se však

vracely. Další finanční nedostatek musel Nopcsa vyřešit prodejem svých vzácných zkamenělin britskému Přírodovědeckému muzeu v Londýně. Brzy nato upadl baron do hluboké deprese, která zřejmě sehrála jistou roli i v jeho nepříliš šťastném závěru života. Je otázkou, zda k podlomenému psychickému zdraví přispěly také společenské komplikace s jeho v tehdejší době neakceptovatelnou sexuální orientací (baron zřejmě udržoval intimní vztah s Bajezidem).

Skon geniálního šlechtice a dobrodruha byl velmi ponurý a tragický. Baron Nopcsa měl nepochybně dlouhodobé psychické problémy a jeho impulzivní povaha jej nakonec přivedla do záhuby. Z ne zcela jasných příčin se 25. dubna roku 1933 rozhodl svoji životní pouť ukončit. Nechtěl však odejít sám, a tak se odhodlal k děsivému činu. Uspal svého přítele Bajezida čajem s rozpuštěným uspávacím prostředkem a pak mu pistolí prošťelil hlavu. Jen o několik chvil později pak stejným způsobem ukončil i vlastní život. Paleontologie přišla jeho smrtí o významnou a nanejvýš produktivní osobnost. V nedožitých 56 letech mohl mít před sebou ještě poměrně dlouhou vědeckou kariéru, navíc po něm zbylo udivující množství nedokončených studií a rukopisů. Impulzivní a stejnou měrou geniální baron si však přál rozhodnout o svém osudu sám a tak se i stalo. Dnes patří i přes jisté kontroverzní okolnosti k uznávaným a obdivovaným postavám zejména maďarských, rumunských a albánských dějin. ■

Mgr. Vladimír Socha

